

Ўзбекистон Республикаси

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

Мирзо Улуғбек номидаги Самарқанд Давлат
Архитектура - Курилиш Институту

“Архитектура” факультети
“Касб таълими” кафедраси

Битирув малакавий ишининг
ТУШУНТИРИШ ХАТИ

**Мавзу: Рангтасвида “Баҳор фасли” манзарасини ишлаш
ва уни ўқитиш услуги.**

Кафедра мудир: доц. Рахимов А.Қ.
Раҳбар: катта ўқитувчи Абраев К.Ш.
Бажарди: 401- КТ(с) гуруҳи
талабаси Абилова Сарвиноз.

Самарқанд 2014 йил.

Мундарижа:

1. Кириш.....
2. Мавзуни асослаш.....
3. Ўқув услубий қисм.....
4. Иллюстрация.....
5. Табиатни муҳофаза қилиш.....
6. Хулоса.....
7. Фойдаланилган адабиётлар.....

К И Р И Ш

Кириш

1991 йилда эълон қилинган Мустақиллик Ўзбекистон тарихида янги саҳифа очди. Қисқа тарихий давр ичида мамлакатимизда давлат ва жамият қурилишининг мутлақо янги сиёсий асослари яратилиши билан биргаликда ижтимоий-иқтисодий ва маънавий соҳаларини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари белгилаб берилди.

Буюк ватандошларимиз А.Темур, Мирзо Улуғбек, А.Навоий, Махмуд Музаҳҳиб, Камолиддин Бехзод, номли ғурур билан тилга олинмоқда. Ўзбекистон янги маънавий ғоявий йўналишларни шаклланиши ўз навбатида замонавий санъатнинг барча соҳаларига самарали таъсир этиб, ижодий изланишлар доирасини кенгайтириб бадиий тафаккур ривожини янада жадаллаштириди. Тарихий маданий ва маънавий ахлоқий қадриятларни кенг катламларини қайта идрок этиш ғоялари янгиланиш тамойиллари меъморлик, тасвирий ва амалий безак соҳалоари тизимида яққол намоён бўлмоқда. Ана шундай миллий уйғониш даврида Президентимиз ёш авлод маънавияти, эркин, озод шахс маърифатига, маданият ва санъатнинг ривожига алоҳида эътибор берди. Зотан такомил маънавий маданият ва санъатсиз миллий қадриятларни янада йуқори босқичга кўтаришдан туриб, янги жамиятни янги ижтимоий тарихий маънавиятларни ва янги дунё яратишни барпо этиш мумкин эмаслиги аён бўлди.

Мавзуни асослаш

Мавзуни асослаш.

Мумтоз тасвирий санъат, маданият тарихининг бадий,

Ўқув услубий қисм

Тасвирдаги Рамзийлик Алифбоси кейинги вақтларда ҳаётимизга янги сўзлар, тушунчалар кириб келди. Уларнинг мазмуни ва моҳиятини тушуниш жамиятдаги воқеа ва ҳодисаларни тўғри англаш ва баҳолаш.

Ўқувчилар дунёқараши ва маънавиятни янада шакллантиришда муҳим аҳамиятга касб этмоқда. Маънавийт бўлмаса мустақиллик ҳам, бўлмайди. “Халқнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, деб таъкидлайди И.А.Каримов Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифасидир. Маънавият шундай қимматбаҳо мезонки, у бизнинг қадимий ва навқирон халқимиз қалбида бутун инсониятнинг улкан оиласида ўз мустақиллигини тушуниб етиш ва озодликни севиш туйғуси билан биргаликда етишган”. И.А.П.Каримов “Ўзбекистон: миллий истиқлол иқтисод, сиёсат, мафкура”, - Т: Ўзбекистон, 1993 й, 78 бет. Шундай экан, мактабларда қўшимча таълим муассасаларидаги тўғараклардаги таълим ва тарбия мазмунининг шаклини, ўқитиш методларини такомиллаштириш, миллийлик нуқтаи назаридан кўриб чиқиш, уни жаҳон стандартлари билан уйғунлаштириш зарур.

Ҳозирда мактабларда ва қўшимча таълим муассасаларида тасвирий санъат бўйича тўғараклар олиб борилмоқда. У ерда ўқувчиларга тасвирий санъат сир-асрорларини ўргатиляпти, лекин тасвирдаги рамзийлик тилининг алифбоси ҳанузгача етарли ўргатимаяпти. Бунинг сабаби ҳозиргача тасвирдаги рамзийликка оид алифбо тузилмаган. Бу эса тасвирий санъат ўқитувчилари учун бирмунча қийинчиликлар туғдирияпти. Ахир, ота боболаримиз миниатюра, тасвирий ва амалий санъатда рамзийликдан жуда унумли фойдаланиб санъатнинг юқори чўққисига чиққанлар. Лекин ҳозирда бу маънавият хазиналаридан ва миллий санъатларидан унумли фойдалана олмаяпти.

Рамз нима ўзи? У арабча “Ишора жилмоқ” сўзидан олинган

табиатни, воқеликни, ҳаётдаги қувонч ва ташвишларни, табиатни, воқеликни, ҳаётдаги қувонч ва ташвишларни, дўст ва душманларни, яхшилик ва ёмонликни жонли чизиқлар ва ранглар орқали тасвирлашдир. Шундай экан ўқувчиларга бир вақтда тасвирий рамасосида одамлар қалбидаги гўзалликни ўқий олиш ва уларни тасвирлай олишга ўргатиш мақсадга мувофиқдир.

Шунинг учун алломалариздан Д.Дидро “Қайси миллат ўз болаларининг расм ишлашини худди ўқув, ёзув ҳам ҳисоблаш даражасига кўтарар экан, у фан санъат ва ҳунармандчиликда бошқа халқлардан ўзиб кетади – деб бежиз айтмаган. Шу ўринда Шарқнинг машхур наққош моний хам” кимки, чизиқларга жон бағишлай олар экан, у санъат калитини эгаллаган бўлади”, деб айтган. Бу билан моний тасвирлаш тили билан воқеликлани халққа тушунтириб бера олар экан, у ҳаққиқий санъаткор бўлади деган маънони беради.

Ўқувчиларга ўзлари чизаётган ёки бўёқ билан ишлаётганда расмдаги рамзийликларни яхши билмоғи лозим. Чунки шеърятда, рақс санъатида, хуллас, ҳар бир санъат турида рамзийлик ифодаси бор. Санъаткорлар бу ёки бирор фикрнинг ифодасини рамзлар орқали ифода этадилар. Шу қатори рассомлар ҳам ўзи ишлаган расмлари орқали фикрларини рамзий ифодаляйдилар. Бу рамзий ифода алифбосини билмаган ўқувчилар тасвирий санъатни қиёмига етказиб ўргана олмайдилар. Бошланғич синфларда Ўзбекистон байроғини чизадилар ва бу байроқдагирамзийликни айтиб берадилар. Фақат бу билан рамзийликни ўргандим, деб бўлмайди. Масалан, дарсда ёки тўғаракда ўқувчилар гул солинган гулдон ва олмани чиздилар. Ўқувчилар билан оғзаки саол жавоб чиқганимизда улар натюрмортдаги рамзий ифода ҳақида қониқарли жавоб бера олмадилар. Ахир гулдон ҳаёт рамзи, гул-гўзаллик рамзи, олма мухаббат рамзи. Агар уларни ўқисак, “Ҳаётимизда

гўзалликка бўлган мухаббатимиз ҳеч қачон сўнмасин” деган фалсафий фикрни билдиради. Яна бир мисол: ўқувчиларга лаганни ёки лаганчага солинган меваларни чиздирамиз. Қанақа қоғозга жойлаштириш, нисбатан, симметрия қуриш умумлаштириш ва бошқаларни ўргатамиз, лекин бу натюрмортни рамзий иш орқали ўқишни ўргатмаймиз.

Бизнинг фикримизча, чизишдан аввал қуйидаги мазмунда тушунтириб берилгани мазмунда тушунтириб берилгани маъқул. Логан насиба рамзи бўлиб, у доира шаклида бўлгани учун олмани билдиради. Яъни инсон бу фоний дунёда хоҳ шоҳ бўладими хош гадо бўладими, ўз насибасини ризки билан туғилади. Ҳеч бир одам бошқа бир инсонни ризқини тортиб ололмайди. Бизнингча расм дарсларида, мактабда ва мактабдан ташқаридаги тўғаракларида тасвирдаги рамзийликни ўргатиш мақсадга мувофиқдир. Шунинг учун мактаб ўқувчиларга тасвирий санъатни янада чуқурроқ ўргатиш ва дарсинг ҳамда машғулотларнинг самарадорлигини ошириш мақсадида ўқитувчиларимизга тасвирдаги рамзийликнинг дастлабки алифбосини тавсия қиламиз. Тенг томонли уч бурчак – тик турган ҳолати, ҳаётнинг бошлашини, тесқари тургани ҳаётнинг охирини билдиради. тенг ёни учбурчак – у яхлит бўлинган бўлак, оралиқ квадрат олам, дунё ва мустаҳкамлик. Айлана-олам, бахт, қуёш, етуклик, ёмонлик ва яхшилик мезони чегараси, одамларни ёвуз ниятидан қайтариш рамзи.

Беш қаррали юлдуз-беш кунлик дунё ярим ой- ислом дининг ифодаси.

Қуёш-ҳаёт рамзи.

Қалампир-ҳар хил ёмонликлардан асраш.

Олма-мухаббат.

Анор-етуклик, етшганлик. Япроқ бахори уйғониш.

Исриқ-ёмон кўздан асраш рамзи.

Атиргул-гўзаллик рамзи.

Гулдаста – олам гўзаллиги. Лаган –ризқ, насиба

Қаламчин-қаттиққўллик.

Қилич-яхшилик ва ёмонликни чегаровчи мезон

Пичоқ-ўткирлик,Ю ўткир дид.

Қуръон – ислом дини илми.

Шер-мардлик, жасорат ва кучлик рамзи

Тулки – маккорлик.

Чумоли-донолик

Булбул – бахт келтирувчи қуш, хушовозлик.

Балиқ – хушёрлик рамзи

Оқ кабутар-тинчлик

Яшил ранг – она табиат рамзи

Кўк ранг – мовий осмон, тинчлик

Сариқ ранг –муққадаслик

Қора ранг-мотам, қароғилик

Зангори-олий эътиқод

Оқ ранг-тозалик, покизалик ва бошқалар. Хуллас, биз ўқувчиларга санъат тилини чуқурроқ ўргатишорқали уларни гўзалликни ўқишга,санъат тили билан воқеликни гапираолишга ўргатамиз. Ақлий заковат, мурувват, рухий маънавий камолот инсоф-диёнат, меҳр-оқибатли фазилатларни ёшларимизда янада шакллантириш олимлар,ўқитувчилар, зиёлилар, тарбиячилар зиммасига юкланади. Биз келажаги буюк давлатни борпо етмоқчи эканмиз, ҳар томонлама ривожланган, баркамол, ақлли, миллий кадриятларимизни, санъатимизни хурмат қиладиган ва уларга тўла риоя қиладиган инсонларни тарбиялашимиз лозим.

Хаётий фаолият хавфсизлиги

Диплом лойиҳа иши “Рангтасвирда баҳор фасли манзараси ва уни ўқитиш услуби” мавзусида бўлиб, унда архитектуравий, меъморий режавий ва ландшафт диўайн ечими масаласи қараб чиқилган.

Диплом лойиҳа ишида ўқувчиларга учун, хавфсизликни таъминлаш, ёнғин ва электр хавфсизлиги ошириш, зилзиладан ва ёнғин-сочинлардан одамларни муҳофаза қилиш чора-тадбирлари кўриб чиқилган.

Шунинг учун ҳам диплом лойиҳа ишининг “Ҳаётий фаолият хавфсизлиги ва меҳнат муҳофазаси” бўлимида биз асосий эътиборни ҳар қандай жойда ҳам, исталган пайтда ҳам содир бўлиш эҳтимоли бўлган тез-тез юз берадиган ёнғин, портлаш, электр хавфсизлиги, ҳаво ҳароратининг кескин совуб ва исиб кетиши, кучли қор ва ёмғир ёғиши, зилзилага ва санитария-гигиена талаблари ҳамда тизимларининг ишдан чиқиши, сув босиши каби офатларга қаратамиз.

Самарқанд шаҳри тоғга яқин ҳудудда жойлашгани учун ёмғир тез тез ёғиб туради. Ёзда эса қурғоқчилик бўлади. Шунинг учун ёмғир, ёнғин хавфсизлигини кўриб чиқамиз.

Ёнғин – инсонлар ҳаёти ва соғлиғига таҳдид солувчи, моддий ва маданий бойликларни йўқ қилувчи офат, назоратдан чиқиб кетган ёниш жараёни.

Ёнғин келиб чиқиши учун қуйидаги уч омилнинг бир вақтнинг ўзида бир жойда бўлиши етарлидир. Яъни:

- ёнувчи мода (коғоз, ёғоч-тахта, нефть ва унинг маҳсулотлари);
- ёниш манбаи (гугурт, учқун, аланга);
- оксидловчи (кислород, ҳаво);

Ёнғиннинг олдини олиш уни учуришдан кура осонроқдир. Қуйида ёнғин хавфи пайдо бўлганда ва юз берганда аҳолининг ҳаракатлари қандай бўлишлиги ҳақида фикр юритамиз:

Ёнғинларни тез, кенг тарқалиб кетишининг асосий сабаблари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- иншоотлар лойиҳасини ишлаб чиқишда йўл қўйилган хато ва камчиликлар;
- иншоотлар қурилишида Қурилиш меъёрлари ва қоидалари ҳамда давлат стандартига риоя қилмаслик;
- ёнғин назорати, газдан фойдаланишни назорат қилиш ходимлари томонидан кўрсатилган, ёнғиннинг олдини олиш тадбирларининг бажарилмаслиги;
- фуқароларнинг ёнғин содир бўлганда ўз вазифаларини билмасликлари ва ваҳимага

тушиб қолишлари;

-болаларнинг ёнғин чиқишига олиб келувчи уйинларига катталарнинг бепарволик билан қараши;

-ёнғинга қарши курашда қўлланиладиган ўчириш ва қутқариш воситаларининг етишмаслиги.

Ёнғиннинг олдини олиш чора-тадбирларига қуйидагилар киради:

-ёнғин ва портлашга хавфли бўлган барча объектларни инвентаризациялаш (корхона ёки муассасага қарашли мол-мулкни ҳисобга олиш, рўйхат қилиш), паспортлаштириш ва декларациялаштириш (керакли маълумотларни ўз ичига олган расмий ҳужжат тузиш);

-ташкилот ва муассасаларда доимий равишда давлат махсус текширув идоралари томонидан ёнғин ва портлашнинг олдини олиш бўйича текширувлар ўтказиш, ёнғин чиқиши ва портлашларга сабаб бўлувчи камчиликларни аниқлаш, зудлик билан бартараф этиш ва уларга йўл қўймаслик;

-Қурилиш меъёрлари ва қоидалари, давлат стандартларига доир махсус буйруқларни сўзсиз бажариш;

-ёнғиндан муҳофаза қилувчи идораларнинг ходимлари берган кўрсатмаларни бажариш, энг асосийси ёнғинга олиб келувчи вазиятларни махсус кучлар томонидан биринчи навбатда бартараф этиш бўйича қилинадиган ишларни бажариш;

-ёнғинни бартараф этиш чора-тадбирларини билиш, қолаверса ёнғинни ўчириш учун биринчи дақиқада бир пиёла, иккинчи дақиқада бир челақ сув етарли бўлишини, учинчи дақиқада эса бир цистерна сув ҳам етмай қолиши мумкинлигини ёдда тутиш;

-аҳолининг барча табақасини мунтазам равишда ёнғиннинг олдини олиш чора-тадбирларини бажариш бўйича ўргатиб бориш.

Ёнғинга қарши курашда ва уни бартараф этишда қуйидаги қоидаларга амал қилиш катта самара беради:

-ёнғин кенг тус олиб кетмаслиги учун ёнаётган жойнинг теvarак-атрофини сув ва бошқа ёнмайдиган қоришмалар ҳамда моддалар билан совитиб, ёнишига йўл қўймаслик;

-ёнаётган ҳудудни кўпик, куқун, қум, қалин мато ва ҳаво ўтказмайдиган бошқа нарсалар билан ажратиб, яккалаб қуйиш;

Табиатни муҳофаза қилиш

Атроф мухитнинг абиотик омиллари.

Атроф-мухитнинг абиотик омиллари иқлимий ва тупроқ-замин омилларидан иборатдир. Бу омиллар бир-бирига ва тирик организмларга таъсир ўтказувчи кўпдан-кўп ҳаракатчан элементлардан ташкил топган. Асосий иқлимий омиллар қуйидагилардир:

1. Куёшнинг бўшлиққа электромагнит тўлқинлари кўринишида тарқалувчи нурли энергияси. Куёш радиацияси энергиясининг 99 фоизига яқинини 0.17-4.0 мкм узунликка эга бўлган тўлқинлик нурлар ташкил этади. Шундан 48 фоизт тўлқин узунлиги 0,4-0,76 мкм бўлган тўлқинли нурлар ташкил этади. Шундан 48 фоизи тўлқин узунлиги 0,4-0,76 мкм бўлган спектрнинг кўринадиган қисмига, 45 фоизи инфрақизил (тўлқин узунлиги 0,75 мкм дан 10 м гача) ва 7 фоизга яқини ультрабинафша (тўлқин узунлиги 0,4 мкм) нурларга тўғри келади. Ҳаёт учун инфрақизил нурлар муҳим аҳамиятга эга, фотосинтезда эса тўқ сариқ-қизил ва ультрабинафша нурлар энг муҳим роль ўйнайди. Куёш радиациясининг атмосфера орқали ер сатҳига ўтадиган энергияси миқдори амалда доимий ва 21-10 вДЖ атрофида ҳисобланади.

Бу рақамни доими қуёшли деб аташади. Аммо қуёш энергиясининг ер сатҳининг турли нуқталарига келиши бир хил эмас ва нур тушиш бурчагининг узунлигига, атмосфера хавосининг шафоқлиги ва хоказоларга боғлиқдир. Шунинг учун ҳам доимий қуёшлиликни вақт бирлигида сатҳнинг 1 см га тўғри келадиган жоул миқдорларида ифодалашади. Унинг ўртача қиймати 1 с 014 Дж см га яқиндир.

Ер сатҳи қуёш энергиясини нафақат ютади, балки қисман уни қайтаради, ҳам маълумки, оқ ранга бўлган сатҳлар қорага бўлганларига қараганда нурни жауалроқ қайтаради. Ҳарорат, намликнинг умумий ҳолати сатҳ ютишига боғлиқ, чунончи тоза қор қуёш радиацияси энергиясининг тахминан 80-95 фоизни, ифлосланган қор 40-50, қора тупроқли ер -5фоизгача, қуруқ очикранг ер 35-45, игнабаргли ўрмон 10-15 фоизини қайтаради.

2. Ер сатҳининг нурли энергия ва нур оқимининг давомлилиги ҳамда жадаллиги билан белгиланувчи ёритилганлиги. Ернинг айланиши натижасида кундуз (ёруғлик) ва кеча (қорунғулик) алмашиб туради. Ёритилганлик барча жонзотлар учун жуда муҳим роль ўйнайди. Организмлар ҳам физиологик жихатдан кундуз ва туннинг алмашишига, кеча кундузнинг қоронғи ва ёруғ даврига нисбатан мослашганлар. Амалда барча ҳайвонлар ва инсонда кеча кундузларнинг алмашиши билан боғлиқ

ципкад (кеа кундуз) маромлари деб аталувчи фаолик мавжуддир, кўпгина ўсимликлар фақат кундузги вақтда гуллашга қодирдир, кечаси эса гуллар гулкосасини бекитиб олади. Ёруғликка муносабатига кўра ўсимликларёруғликни севувчилар ва соя бардошлиларга бўлинади.

3. Атмосфера ҳавосининг сув буғларига тўйиниши билан боғлиқ намлиги. Атмосферанинг пастки қатламлари 1,5-2,0 км баландликкача намликка айниқса бой бўлади. Бу қатламда тахминан 50 фоизгача намлик тўпланади. Ҳаводаги сув буғи миқдори ҳаво ҳароратига боғлиқдир. Ҳарорат қанча юқори бўлса, ҳавода намлик шунча кўп бўлади. Аммо у ёки бу аниқ ҳароратда ҳавонинг сув буғи билан тўйинишида энг кўп максимал деб аталадиган чегара бор. Одатда, ҳавонинг буғ билан тўйиниши энг кўп даражага етиб бормади ва энг кўп тўйиш билан тўйинмаслик ўртасидаги деб юритилади.

Нимликнинг етишмаслиги-энг муҳим экологик кўрсаткич, зеро у бир йўла икки нарсани-ҳам ҳароратни, ҳам намликни тавсифлайди.

Хулоса

Хулоса.

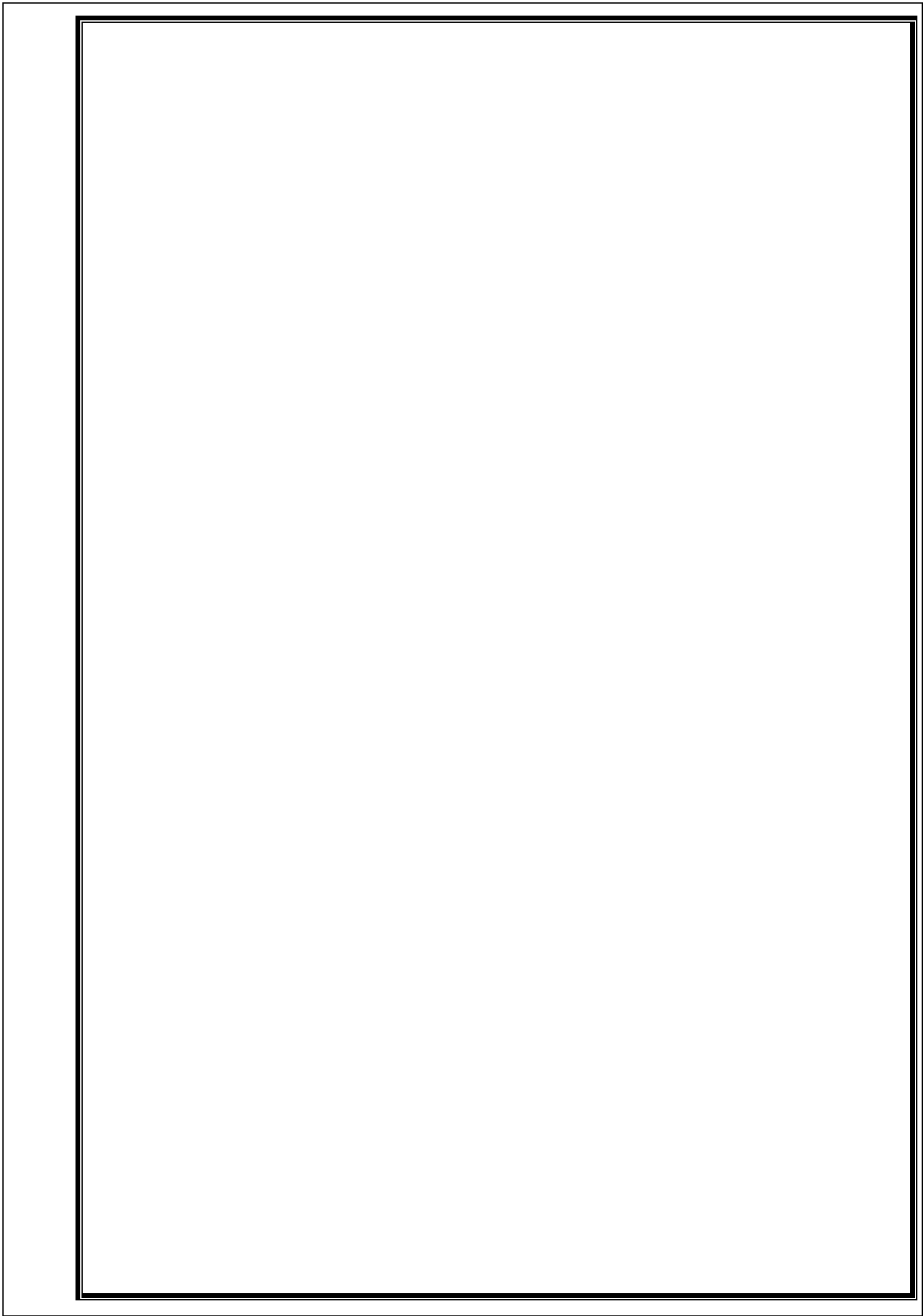
Юқорида таъкидлаб ўтганимдек. Буюк аждодимиз, бобокалонимизни хотирлаш, ул зотнинг руhini шод этиш мақсадида ушбу мавзу танланди. Буюк шоирнинг симосини рангтасвирда тасвирлаш ўта маъсулиятли ишдир. Лекин бу ишни баҳоли қуд рат уддалашга ҳаракат қилдим. Албатта бу ишни бажариш осон бўлмади. Хулоса қилиб айтадиган бўлсам, бу маъсулиятли ишни бажаришда биринчи навбатда раҳбарим санъатшунос Қаюмов Р. ёрдамлари катта бўлди. Яна, тўрт йил давомида устозлардан олган билим ва кўникмаларим ҳам кўл келди деб ўйлайман. Бу билим ва кўникмаларсиз, марага етиб келишим қийн бўлар эди. Бунинг учун албатта устозларга айнан, “Касбий таълим” кафедраси профессор-ўқитувчиларига раҳмат айтаман. Диплом ишини баҳолашни эса. Ҳурматли ДАК аъзолари, сизларни ҳукмингизга ҳавола этаман.

Хилма-хил тур ва кўришлари шаклланган ишланиш усули, бажарадиган вазифаси, шакли мавзусига кўра, дастгоҳ қарши бюст, графика варағи ва монументал (монументал ҳайкал, фреска, иозайка) тантанавор пород, ҳажвий самарик. Портрет тарзида тасвирланувчининг фақат бош қисми белгилагач, бутун бўйи боши билан олд ва ён томонидан ишланиши мумкин шунингдек, турли тарихий даврларда ишон танга медаллар юзасига ишланган медалларда ишлаттишга портретли тарқалган портрет жанрлар қўшилиши мумкин. Портретда тасвирловчи соф ҳолда (замин яъни атроф мухитни акс этирмасдан), мингхолатда ёки бирор фаолиятни билим маълум мухитда ишланиши мумкин шу туфайли шартли равишда портретни портрет ва портрет карина (жанри портрет)га ажратилди. Портретнинг кенг тарқалган турларидан бири авшопортрет тасвирланган кишилар кўра, яқка қўшалок ва гуруҳ портретларга бўлинади.

б) Рангтасвирда портрет жанри Портрет –Французча *portrait* сўзидан таржима қилганда тасвир деган маънони билдиради. Портрет тасвирий

санъат жанри ҳисобланади. Реал ҳаётда мавжуд бўлган ёки икки ёки бир гуруҳ кишилар рассом тасаввурида пайдо бўлган қиёфаларнинг тасвирий рангтасвир, ҳайкалтарошлик, графика шунингдек, фото санъатининг муҳим жанрларидан биридир. Портрет асосида аниқ шахснинг қиёфасини абадийлаштириш ётади. Портретнинг муҳим томони тасвирнинг тасвирланувчи (модель, асли)га айнан ўхшашликдир. Ижодкор портрет орқали тасвирланувчи шахснинг маънавий дунёсини ижтимоий ҳаёлдаги ўрни, касби, жамоадаги мавқеини акс этиради ва унинг шу жиҳатлари орқали давр хусусиятини, сиёсий иқтисодий аҳвол ҳақида маълумот бера олади. Рассомнинг касбий маҳорати, портрет ишлаш учун танланган материаллари эса унинг яратиш асарларига такрорланмас ўзига хослик бахт этади.

Иллюстрация

**ФОЙДАЛАНИЛГАН
АДАБИЁТЛАР**

Адабиётлар.

1. Каримов И.А. “Янгича ишлаш ва фикрлаш давр талаби”, Тошкент 1997 й. Ўзбекистон нашриёти
2. Самарқанд шаҳрида Амир Темур ҳайкалининг очилиши маросимида сўзланган Президенти И.Каримов нутқи Самарқанд 1996 йил 18 октябрь
3. Ўзбекистон янги тарихи учинчи китоб мустақил Ўзбекистон тарихи Тошкент 2000 йил. Шарқ нашрети
4. К.Усмонов, М.Содиқов, С.Бурхонова Ўзбекистон тарихи Тошкент 2006 й, иқтисод-молия нашриёти.
5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси
6. Мулоқот журнали Тошкент 1996 й. Шарқ нашрети.
7. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори Тошкент 1997 й.
8. Педагогика Тошкент 1977 йил ўқитувчи нашрети
9. Н.Ойдинов расом ўқитувчилар тайёрлаш муаммолари Тошкент 1997 й. Ўқитувчи нашрети.
10. Х.Т.Авлиёқулов замонавий ўқитиш технологиялари Тошкент 2001 йил.
11. www санъат ги интернет жаннатмакон журнали.
12. www форум Зиё ком.Шорасул Шахнадов 1 маш @ .из.
13. Экология ва атроф мухитни муҳофаза қилиш асослари П.С. Султонов Б.П. Ахмедов Т.2004 йил.

